

Юрій Клиновий

**ЮРІЙ МОРАЧЕВСЬКИЙ, ЙОГО БАТЬКИ,
ЙОГО ПРИЯТЕЛЬ**

Відбитка з «Сучасности»

ЮРІЙ КЛИНОВИЙ

ЮРІЙ МОРАЧЕВСЬКИЙ, ЙОГО БАТЬКИ,
ЙОГО ПРИЯТЕЛЬ

Дорогіх мамі й Родикові
із щирою привіткою —
Ваш Ю.

17. IV. 84

ВІДБИТКА З «СУЧАСНОСТІ»
(1983, Ч. 11, 12)

P.S. Миліки Ви в Морочто читали
те що Хмизська. Мою проему
тричати в секреті, не Ви а
мама.

Присвячую Софії Морачевській-Темницькій

Десь восени 1929 року я кілька тижнів мешкав у садибі Юрія Морачевського, положеній на узбіччі однієї з високих гірок Львова, цілком приголомшений і величезним знанням й особистою культурою господаря. Ми розмовляли про вічність, про надто вже коротке перебування людини на землі, отже на тему, що під яскравим ранішнім сонцем, в якому купалася його гірка, виглядала контрастною, майже несусвітньою. Ще й сьогодні, примкнувши очі, я бачу мого співрозмовника, дуже високого, стрункого, в темному убранні — він любив темні кольори, до того ж мав іти до свого суду, — з сірими очима, що ховалися за грубими роговими окулярами, з золотистою бородою, з таким же довгим волоссям, що лагідними пасмами спадало на широке чоло, і найбільш незвичайним кольором обличчя. Здавалося, що в його голові засвічено газову лампу і вона теж ніби відблискувала жовтим золотом. Тоді, закінчуючи нашу розмову, він прочитав з пам'яті старогрецькою мовою фрагмент з Гомерової «Іліади». Рубані гексаметри, з прикметною батькові літератури ясністю, пливли лагідно з усю господаря, розказували про велетенське дерево, що на темному покривається зеленню, а восени віддає землі своє золото, незліченні листки, що падають на землю, символ таких же незліченних людських поколінь, що родяться і вмирають. Ось цей фрагмент у знаменитому перекладі Бориса Тена:

Духом великий Тідиде, навіщо про мій рід питаєш?
Наче те листя на дереві — людські усі покоління.
Листя одне, обриваючи, вітер розносить, а інше —
Клечанням свіжим ліси укриває з новою весною.
Так і людські покоління — ці родяться, ті вже зникають.

З очей рецитатора прозирав смуток, ніби передчуття тяжкої долі, що не дасть йому, як гомерівському листкові, дожити осени, що зірве його з дерева життя в самому розквіті і передчасно пошле у сумне царство тіней, не давши сповнити свого призначення, не давши людству та своєму вибраному народові всіх багатств своїх щедрих талантів і свого великого серця.

Саме тому в мені давно народилося непереможне бажання. Бодай на короткий час, на одну хвилину, вирвати з темряви вічної ночі людину, яка, більше ніж багато з його сучасників, заслужила на пам'ять, а як не на пам'ять, то бодай на добру згадку.

На початку червня 1931 року, коли Василь Стефаник у рідному Русові відзначав своє 60-ліття, він запросив на це свято кількох приятелів своєї молодости, між ними Вацлава Морачевського, Миколу Заячківського й Івана Макуха. Пригадую добре, як, уставши вранці, Морачевський — а він був у Русові понад дридцять років тому, коли лікував матір Стефаніка Оксану, — сказав мені: «*Pańie Jurku, — так він завжди кликав мене, — niech pan pójdzie ze mna na smentarz, gdzie pochowani są rodzice Wasyla*». І ми пішли горбкуватими дорогами Русова на старий цвинтар, на самому верху якого під білим високим хрестом стояла гробниця, збудована ще батьком Василя Стефаніка Семеном. По дорозі Морачевський сказав мені, що це вони обдарували українську літературу цим письменником, що він і його талант від них походять.

Саме тому, йдучи його слідами, я почну розповідь про Юрія Морачевського нарисом про його батьків, Вацлава і Софію з Окуневських, польського шляхтича-кармазина і красуні-дівчини, що теж походила з давнього українського аристократичного роду. Це ж бо вони привели на світ незвичайно талановитого сина, якого, за листом Ольги Кобилянської до Осипа Маковея від 30 травня 1898, не без рації вважали «вундеркіндом».

Дякуючи чи не найвидатнішому стефанікознавцеві в Україні Федорові Погребенникові, у другому виданні УРЕ (том VII, стор. 120) появилася ось така нотатка:

Морачевський (Moraczewski) Вацлав Даміан (27.XI.1867. Варшава — 13.IX.1950, Львів), польс. і укр. рад. хімік, засл. діяч науки УРСР (з 1941). З 20-х рр. жив у Львові, довший час працював у Львів. ветеринарному ін-ті. Автор понад 180 праць з питань органічної хімії та фізіології тварин. Виявляв інтерес до укр. культури, популяризував творчість Т. Шевченка, І. Франка, особливо В. Стефаніка, про якого написав кілька статей і спогади. Перекладав новели В. Стефаніка. Колекціонував твори мистецтва.

Та це тільки найбільш стисла інформація про Вацлава Морачевського, прикрашена, як і годиться, іменами Шевченка, Франка і Стефаніка — без них, вона, здається, не знайшла б собі місця в такому «августейшому» виданні. Крім біографічних даних і наукового дорібку Морачевського, в ньому правдиве й те, що він був таки справжнім приятелем українського народу, про що більше скажемо далі.

Набагато більше інформації про Вацлава Морачевського знаходимо у статті Я. Я. Яреми п. н. «Василь Стефанік і Вацлав Морачевський», надрукованій у третьому випуску «Міжслов'янських літературних взаємин» (в-во АН УРСР, Київ, 1963). У ній особливо цінні дані з беззаголовної автобіографії В. Морачевського, яку Ярема якось видувив від тоді вже майже 80-літнього діда.

Виїхав він до Цюриху 19-річним юнаком, у тамошньому університеті студіював хемію, потім ще спеціалізувався в фізіологічній хемії на медичному факультеті того ж університету. А що талантів Бог йому не пошкодував, то 1891 року він став асистентом, а незабаром керівником хемічної лабораторії. У Цюриху він одружився з Софією Окуневською, що там студіювала медицину, а восени 1894 року приїхав з нею до Кракова, буди вже доктором природничих наук і медицини. У Кракові він хотів продовжувати наукову кар'єру, але одержати посаду йому не вдалося. Аж у 1897 році поселився він з дружиною і сином Юрієм у Львові, де одержав скромну посаду асистента в фізіологічній клініці. Але тут довго місця не закрів. Буди викладачем Народного університету ім. А. Міцкевіча, він виголосив доповідь про «Кво вадіс» Г. Сенкевіча; за ересі, які він, мовляв, висловив в ній, його засудили на 12-денне ув'язнення. Сенкевіча він не любив і не вважав за великого письменника. Хоч цей вирок був анульований, його наукова кар'єра була надщерблена. Покинувши посаду асистента, Морачевський з дружиною розпочав лікарську практику, виїжджаючи влітку до Карлових Варів у Чехії. Нормальну наукову кар'єру почав він аж по першій світовій війні у львівській Академії ветеринарної медицини, ставши спочатку доцентом, а в 20-их роках професором і навіть ректором цієї Академії (1926—28). Тут він працював аж до смерті, самотній, без своїх внуків, яких могутня хвиля української політичної еміграції занесла разом з матір'ю аж до США.

Немає сумніву, що Вацлав Морачевський і його дружина відіграли першорядну ролі у творчому рості Василя Стефаніка. Вони обоє були людьми європейської культури в найкращому розумінні. Вацлав був не лише ученим-хеміком, а й чудовим знавцем літератури, мистецтва, музики, до того — літературним критиком, співробітником кращих польських літературних журналів: «Zycie», «Chimera», «Krytyka». Це був він і краківське середовище

видатних польських письменників, що остаточно відшліфували талант Василя Стефаника. І Вацлав, і його дружина, а одно покоління пізніше і їх син Юрій були великими шанувальниками цього письменника, вони й зробили все, що могли, аби, не без успіху, пропхати його твори передусім на польський літературний ринок. Він, між іншим, переклав на польську мову тринадцять оповідань Стефаника і написав про його творчість п'ять статтів, помістивши їх у тодішніх передових польських газетах і журналах. І Вацлав і пізніше його син Юрій вважали Стефаника передусім поетом, творчість якого впливає з глибоких джерел народної пісенности.

У згаданій угорі автобіографії Вацлав Морачевський написав про свої взаємини зі Стефаником таке: «Про прекрасне ми розмовляли завжди, але часом у мені вибухало бажання вчити когось, бо і тоді вірив і тепер, що є справжня краса, незмінна від Гомера до Оскара Вайлда». А далі ще й така щира сповідь у листі 1926 року:

Пам'ятаю, коли Ваш лист і слова, яких не забуду ніколи... відкрили для мене Ваш письменницький талант і Вашу здібність робити з мови музику і зброю. З того часу я не розставався з Вами ніколи і ніколи не ослабла моя повна подиву пошана до Вас, ні пам'ять, ні моє почуття. Ви, може, не знали про те, що Ви були сонцем мого життя і серцем мого серця.

У тій же беззаголовній автобіографії Морачевського ми знаходимо ще й таку аналітичну увагу про його приятельство із Стефаником:

На питання, чому Стефаник вибрав мене поміж іншими приятелями, важко відповісти. Адже ніхто не знає, на чому ґрунтуються симпатії та антипатії. Але якщо вже треба пояснити ту дружбу, то слід сказати, що то була взаємна пошана з дуже багатьох поглядів. Стефаник поважав мене за мої знання, за легкість похвал і за неустанну боротьбу і повчання. Причини моєї пошани до Стефаника були більш слушними. Я завжди більше цінував уроджені здібності, ніж набуті, і в Стефаникові бачив ту красу, яка не досягається наукою і досвідом, а яка скоріше є чудом і ласкою долі. Усі мої знання лише допомогли мені зрозуміти і оцінити ту красу.

Що в цій аналізі особливо важливе, це визнання «легкості похвал», видне і в статтях Вацлава Морачевського, а потім і в статтях його сина Юрія. На їх виправдання треба сказати, що вони ніколи не мали претенсій бути фаховими критиками чи, боронь Боже, науковцями. Вони любили Стефаника і його творчість і тій любові давали вислів у своїх статтях, як найкраще вміли і могли.

Морачевський був одним з перших критиків Стефаника, що підкреслив його оригінальний стиль; він, на думку Морачевського, такий далекий від копіювання дійсности, «як мазурки Шопена від

народних мелодій», а далі, що Стефаникова творчість стоїть в одному ряду «з великими творцями світової літератури».

А втім, Погребенник не без деякої підстави схарактеризував Вацлава Морачевського як «польського й українського...хіміка», бож він більшу частину свого трудолюбивого життя провів на українських землях, виховав багато ветеринарних лікарів-українців, між ними й такого видатного вченого-біохеміка, як Степан Гжицький. Він був не лише великим приятелем В. Стефаніка, а й таким же приятелем українського народу. Він ніколи не заразився сліпим польським шовінізмом, вважав, що український народ має право на самостійне життя. 1926 року, коли став ректором Академії ветеринарної медицини, допоміг створити Т-во українських студентів «Ватра», був його опікуном до 1939 року, допомагаючи нашим студентами всім, чим міг. Розказує, наприклад, д-р Корнель Триліх, колишній студент цієї Академії, що на одних зборах «Ватри» студенти скаржилися на погане ставлення до них і професорського складу і колеґ-поляків. Бувши присутнім на цих зборах, Морачевський засудив таке ставлення і ствердив, що бодай половина поляків у Західній Україні хворіє на «Zasmenie umyslów» (затьмарення розуму).

Тому не дивно, що, хоч дуже запізнено довідавшись про смерть Вацлава Морачевського, Об'єднання американських українських ветеринарних лікарів оголосило в газеті «Америка» (15 січня 1952) некролог п. н. «Помер проф. В. Морачевський», в якому, між іншим, сказано:

Бл. п. проф. Морачевський був щирим приятелем і опікуном студентів українців. Великою його заслугою було визнання і затвердження Студентської ветеринарної громади «Ватра», якої Покійний був довгі роки куратором.

Закінчення некролога таке:

Хай ця посмертна згадка буде виявом нашої вдячності як бувших студентів Ветеринарної Академії у Львові та доказом належної пошани і вічної пам'яті про Нього.

І Вацлав Морачевський і його дружина були неперісічними індивідуальностями; вона, до речі, залишила по собі слід в історії західноукраїнської літератури початку ХХ сторіччя, хоч сама літераткою не була.

Народилася Софія в сім'ї о. Атанасія Окуневського 12 травня 1865. Коли дружина о. Атанасія, народивши йому дочку, передчасно померла, він так образився на небо, що скинув священичу рясу, закінчив медичний факультет у Кракові і

лікарював до смерті. Його дочка Софія витримала іспит зрілості в 1885 році. За свідченням Ольги Кобилянської, яке знайдемо в її некролозі п. н. «Д-р Софія Окуневська-Морачевська», надрукованому в ЛНВ за серпень-вересень 1926 року, вона була талановитою ученицею її брата філолога Юліяна, який не раз заявляв (тут цитуємо Кобилянську) : «Коли б його „хлопці” (гімназисти) були такими знаменитими учнями філології, як Софія Окуневська, він був би гордий за них». Кобилянська описує Софію, яка таки справді була дуже вродливою жінкою, ось так:

Бачу її молодою вісімнадцятирічною дівчиною. Якщо можна порівняти молоду дівчину з квіткою, то Софію можна було порівняти з лілією. Біла, бездоганна цера з очима русалки задумчивого погляду знизу вгору, темними бровами і волоссям барви старого золота. Уста непорочно ніжні. Поважна, а пориваюча усміхом своїм, коли була дотепною, і повна природного гумору. Будова гарно пропорціональна.

Обоє вони, Ольга Кобилянська і Софія Морачевська, жили в Кімполюнгу (Буковина), там і стали приятельками на ціле життя, хоч і не без того, щоб інколи не було між ними непорозумінь. Там, у Кімполюнгу, сталася подія, що мала немале значення для Ольги Кобилянської, а для західньоукраїнської літератури зокрема. Пише вона у згаданому некролозі:

Тоді і виробляла вона (тобто Софія.— Ю. К.) з мене українську літератку, переконуючи мене, що я, яко літератка-українка, маю обов'язок писати українською мовою, навчаючи мене рівночасно писати фонетикою.

Розказує далі Кобилянська, як Софія Окуневська давала їй читати твори Шевченка, Франка і т. д., як вона, разом з Наталією Кобринською, кузиною Софії, довела нарешті до того, що Кобилянська стала українською, а не німецькою письменницею.

Проте сірою еміненцією західньоукраїнської літератури Софія Окуневська-Морачевська стала ще й тому, що свого чоловіка Вацлава вчинила українофілом і пропагатором української літератури — Погребенник називає його не без рації «польським і українським радянським (!) хіміком», — що свого талановитого сина назавжди прихилила до українства, а врешті, що Василеві Стефаникові в буквальному значенні випростувала хребет або, щоб ужити фрейдівської термінології, вилікувала з травматичних дитячих переживань. Тут така дигресія, що торкається Стефаникової «Автобіографії», зокрема його початкового навчання в Коломийській гімназії:

Якже ж учитель німецької мови сказав мені: «Idz, mudiu, swinie paść», то ціла кляса зареготала, а професор натуральної історії

Вайгель бив мене тростиною по руках тому, що я не міг досягнути образка з намальованою гієною, бо образок високо причеплений, а я ще був малий. Потім цей учитель своїм прутом підоймив сорочку, яка спаладала верх штанців, і показував кляси пояса мого голого тіла. Кляса ревла з утіхи, а я вийшов зараз із кляси і пішов на свою квартиру.

Стефаник розказує далі, як жebraчка Павлина приголубила його і намагалася розрадити, і закінчує уступ про цю трагічну подію так: «До того часу й відтоді я не чув більшого стида, і здається мені тепер, що я був би іншим чоловіком, якби той стид мене не отруїв».

Ми не знаємо, яким письменником став би Василь Стефаник, якщо б не познайомився і не зазнав благодійного впливу Софії Морачевської. Чи писав би тільки такі оповідання, як «Портрет», «Похорон», «Такий панок», «У нас все свято», чи уникав би селянської тематики, боячися роз'ятрювати давню рану? Це бо була вона, що своїм добрим, ласкавим словом, своєю гордістю за своє походження навчила його цінувати українську селянську культуру, її високі етичні й естетичні вартості; правда, вишиваної селянської сорочки Стефаник так і до кінця життя не навчився носити. Свідчення цій макабричній історії та її щасливому закінченню він дав сам у своєму автобіографічному нарисі «Серце»: «Софія Морачевська — пані, що навчила мене любити Русів і правду в собі».

Софія Морачевська була і доброю лікаркою й неперсічною піяністкою, чим, не тільки своєю красою, полонила серце Вацлава до тої міри, що він, десь на початку 1890-их років, одружився з нею. Пише Кобилянська у згаданому некролозі:

Я знала її гру. Вона (тобто Софія.— Ю. К.) і тут уводила мене в свій царівний світ, світ звуків найбільших клясиків і інших музиків, і могу сказати, що більше укінчену техніку і вправу я чула, але рідко коли глибше зрозуміння, поважніше, гідніше поняття почувань і віддання їх музикою — ні! Музика, котрій була віддана цілою душею, стала їй, як і її окруженню, в пізнішій житті найкращою розрадою.

Підтверджує Софіїну прегарну гру на фортепіані також Марія Струтинська, авторка зворушливого спогаду «Прощаючись з портретом», надрукованого в двотижневику «Жінка» (ч. 1, січень 1938, Львів):

Тільки двічі я чула гру Софії Морачевської. Раз у Дорі, в пустому сальоні панства Ганушевських, і вдруге у Львові. Яка це була гра? Сприймаю музику як отворення таємних воріт до іншого світу. Світ, що його отворала музика Софії Морачевської, був на межі між землею і небом (грала Баха), повен піднесень і упадків, але дивно перепоеаний утаєною пристрастю, світ, що кінчається катаклізмом. Певно, такий був світ у дзеркалі цієї все ще не згашеної душі в напівзломаному тілі.

А й Василь Стефаник у своєму широкому листуванні з

Морачевськими не раз згадує добрим словом фортепіано і гру своєї приятельки Софії. В короткому нарисі про її батька д-ра Атанасія Окуневського п. н. «Портрет», написаному на весні 1897 року, перша версія якого була присвячена «Д-рові А. О. », письменник пише про Софію та її фортепіано:

Дивився на чорний, довгий фортепіан.

— Я, татку, буду на нім грати, як з львом бавитися. Доведу його до встеклости і люди будуть умирати зі страху. Зимний піт їм на чолі виступить. Або поглажу його по голові, і він ляже мені під ноги, як вірний пес. А публіці, татку, буде здаватися, що вона свого льва під ноги взяла... А накінець заграю їм пісоньку. Буде їм здаватися, що похожають по різнобарвних квітках і по шовковим зіллу. Аж спотикатися будуть. Та й будуть видіти, як дівчина рве барвінок, як злотить його і сріблом посрібляє, і почують її пісню. Така то буде пісня, що всі стануть добрі і веселі. Ой, татку, як я буду грати ,грати!

Але піяністкою Софія не стала, може, й не хотіла стати. Зате стала тим, ким бажала, першою жінкою-лікаркою в Австро-Угорщині, першою на західньоукраїнських землях жінкою-українкою, що здобула університетську освіту; сталася ця подія в січні 1896 року. Не дивно, що Кобилянська написала в своєму некролозі про неї:

Хто її добре знав, її великі почування як націоналістки, як приятельки, знав як матір, жінку, лікарку — знав жінку, яка в нашій суспільстві одинока стоїть, велика і багата душею, в котрій все величне і гарне могло жити і цвісти: почування, наука і штука, в котрій ніщо не було незначне, ніщо, що б могло бути чимсь іншим усунене і зниділе, як то часто буває сьогодні в багатьох «учених».

Проте, не зважаючи на всі великі прикмети Софії Морачевської, щастя рідко гостило в її домі. Її життя було ніби знаменитою ілюстрацією до відомої пісні:

Хорошая та й вродлива,
її доля нещаслива.

Одружилася Софія з людиною іншої нації, людиною шляхетною, дуже талановитою, народила вона двоє талановитих дітей, отже, здавалося, що повинна була прожити своє життя нормально, без великих потрясень і катастроф. Але так не сталося! Вацлав, якого вона дуже любила, помалу віддалявся від неї, жив окремо, аж врешті вони цілком розійшлися. Яка була причина їх розлуки, ми не знаємо. Чи між ними стався зудар двох видатних індивідуальностей, що не могли разом жити, чи інша жінка в житті Вацлава? Здається, що це останнє більш правдоподібне. А тут їх розлука принесла ще одну трагедію: їх 18-літня дочка Єва, студентка архітектури, за висловом Кобилянської, «з надзвичайним співацьким талантом», зкінчила своє молоде життя самогубством. І так

помалу Софіїне життя завершувалося трагедіями, хоч біля неї залишився її «хлопець», так вона звала їх єдиного сина Юрія. З часів тяжкої для неї розлуки зберігся не датований лист Василя Стефаніка, на якого покладала останню надію, що, може, він відверне неминучу трагедію. Але й він, знаючи все від Вацлава, не мав сили її обдурювати. Ось останній уступ його листа:

Скажу лише, що я дивлюся на Ваше нещастя, як на катаклізм, що єго, видай, нічим не влагодити, хіба часом. Ради тут ніякої не виджу. Ви одні годні щось залагодити. Але чи сьак, чи так буде, то я вірю у Вашу силу і надюся, що щасливо перебудете перелім Вашого життя.

І вона дійсно перебула обидві трагедії, розлуку з любим чоловіком і смерть своєї дочки Єви. Про неї маємо один уступ у згаданому вже нарисі Марії Струтинської:

«...Дивитесь на неї?» — питається мене, зловивши мій погляд на образі дівчинки в рожевій сукенці — «Так, мусіли дивитися на неї завше всі, що її стрічали. Не могли минути її, щоб не оглянутись».

«Така гарненька була?» — питаюся якомсь наївно.

«О, ні, вона не була „гарненька“. Вона була власне така, що треба було оглянутись за нею».

А Юрій, брат Єви, як свідчить його дочка Софія Темницька, згадуючи сестру, завжди казав: «Вона була для мене прикладом подиву гідної посвяти».

Останніх кілька років, коли зі Швейцарії переїхала разом з сином до Львова, Софія Морачевська прожила в кам'яниці Стики при вулиці Земляковського, де відомий маляр Олекса Новаківський мав свою школу. Вела вона невеличку лікарську практику, одержувала, здається, якусь допомогу від свого чоловіка, що вже тоді був професором Академії ветеринарної медицини. Померла вона 25 лютого 1926 року. Смерть її пережив Юрій дуже тяжко. Хоч дуже любив грати на фортепіяні, клявішів не торкав: воно ж належало його мертвій матері. Десь тоді він написав поезію п. н. «Тужно» з допискою внизу: «Пам'яті Мами присвячую». Її пізніше надрукував у своїй збірці поезій «Парерга». Хоч вона подекуди метрично зламана, ми все таки її процитуємо:

І не буде мати серце спокою,
доки навік не спічне при Тобі:
Піду світом у вічній жалобі
і зі світу піду за Тобою.

Вічним горем я серце напою,
хоч день ясний, мені темно, як в гробі.
І не буде мати серце спокою,
Доки навік не спічне при Тобі.

Піду світом немов чужиною,
плач сердечний затулю у собі.
Буду жити по Твоїй впадоби,
хоч і мирно, хоч в труді і в бою.

І не буде мати серце спокою.

Юрій Морачевський народився в Цюріху 4 лютого 1896. Тут, у цьому швейцарському місті, його батьки студіювали, а потім працювали: мати — з 1887 року, батько — ще раніше.

Юрій з ранніх років був, як ми кажемо сьогодні, «проблемною» дитиною. Бо що робити з хлопчиком, що майже від коліски навчився читати і виявляв незвичайну для свого віку інтелігенцію? Здається, що це питання вирішив батько, який сам був дуже талановитий, до того в дозрілому віці, як це стверджують очевидці, був знаменитим педагогом. Він, пам'ятаючи своє дитинство, постановив свого сина до школи не посилати — в тодішній Швейцарії примусового навчання не було. Він, як свідчить його внука Софія Темницька, «сам учив своїх дітей спершу, потім радив, що мають вчитися, що читати». Він бо вважав (і далі її свідчення), «що приватно можна більше навчитися і що на сміття людське не можна дитину пускати».

Ще в Швейцарії Юрій вивчив десять мов. Мати, будши українською патріоткою, навчила його української мови, докладніше — її тодішнього західноукраїнського різновиду, від батька він вивчив польську, а далі німецьку, італійську і французьку, що й досі є розмовними мовами Швейцарії. До того батьки, що були виховані на античній культурі, вважали, що знання старогрецької і латинської мов кінечне для кожної культурної людини, також знання еспанської і російської мов. Всі ці мови Юрій вивчив без великої напруги, користуючися своєю непересічною пам'яттю. А ще пізніше, вже сам, вивчив ще й іврит, тобто староврейську мову, і, будши суддею, переклав під час судової розправи заповіт, написаний цією мовою, що викликало захоплення львівського сіоністичного щоденника «Chwila».

І щоб усе було ясно, торкнемося тепер цілком іншої теми: листування Юрія Морачевського; в ньому ж бо замикалася найбільша частина його творчого життя. Він був ретельним кореспондентом, любив писати і написав таки дуже багато, не раз довжелезні листи, що їх можна вважати за великі особисті сповіді або майже за наукові есеї. І хоч не всі вони збереглися, його дружина Марія, будши вже вдовою і виїжджаючи з дітьми на Захід

1944 року, захопила з собою частину архіву свого чоловіка, а в ній понад 200 його листів, також деякі листи Василя Стефаника до його матері і до нього самого. Цими листами, за дозволом дочки Юрія Морачевського Софії Темницької, я буду користуватися і брати з них цитати, довші й коротші, перекладені мною з польської мови, бо ж цією мовою писав він до свого батька, чи з німецької, бо по-німецькому він писав до Камілли Люцерни, приятельки його матері і своєї, а вона потім, по його смерті, опублікувала деякі з них у німецьких газетах з цікавими вступними увагами. Ці листи, напевне переконаліше, ніж я, покажуть його в усій величі: знаменитого ерудита, справжнього олімпійця гетевського типу, гуманіста, паневропейця і, не здивуйтеся, великого українського патріота.

Як уже сказано, Юрій ні одного дня не учав до школи, хоч від 18 року життя був студентом Цюрихського університету, здається, в якості вільного слухача. Про початки своєї науки писав він у листі до батька в серпні 1935 року, отже чотири місяці перед своєю передчасною смертю так:

Ті зимові пополудні, коли на протязі трьох годин ми переходили від грецької мови до математики, від «Пана Тадеуша» до геології, стоять перед моїми очима. І я розумію, що їм завдячую можливість сприймати всі проблеми з погляду різних наук і їм завдячую в Цюриху, де не тільки те, що було переписане, я чув, але й вважав своїм обов'язком читати і слухати більше, ніж вимагали, де, від людей і з людьми, я вчився незліченних речей, вартість яких я, може, аж тепер розумію.

Тут, здається, треба додати, що під час війни (1914—18) Юрій, буди тамошнім уродженцем, перебував у Швейцарії, де якийсь час жила з ним і його сестрою Євою їхня мати. Діти часто відвідували батька, що лікарював тоді в Лінцу, а водночас Юрій писав до нього багато листів, темою яких були університетські лекції, роздуми, які вони викликували, їх інтерпретація. Він розповідав у них багато теж про враження, яке окремі прочитані твори на нього справляли. Так, у листі в липні 1916 року він писав про один з клясичних творів античної літератури, а читав він його в оригіналі:

Саме скінчив читати «Електру» Софокла; таке зробила на мене враження, що й про неї хочу дещо сказати. Цілий твір є надзвичайно гарний, мало таких є, однак, задумався я особливо над одним уступом. Орест повертається додому не впізнаний і приносить звістку, нібито він сам недавно загинув. Електра бере від нього урну, в якій міститься нібито прах Ореста, і виголошує зворушливу скаргу за померлим. Все інше в нашому випадку не має значення, але та історія примусила мене багато думати. Г. Келлер взорував свій незрівняний сонет «Reformation» на помилці, думав, що збережене в піраміді зеренце може ще скільчитися. А ще більше помилився у виборі предмета А. Шеньє в одному з останніх своїх віршів. У нашому

випадку Софокл, може, найкращий свій уступ навмисне показав при допомозі помилки Електри. Може, це означає, що мистець не потребує триматися правди, не потребує погодження з наукою, що «Die Perle jeder Fabel ist der Sinn» (перлиною кожної казки є сенс), що поети завжди мають рацію, навіть тоді, коли ведуть боротьбу з сонцем. Учить бо той же Келлер, що кожне велике відчуття має рацію, що на зло Августинові «*martirem non causa, sed poena fecet*» (мученика творить не ідея, але кара. — Переклади Юрієвих цитат мої — Ю. К.).

А в листі від 22 грудня 1915 він висловлює цікаві думки про киринейську філософічну школу, теж нав'язні університетськими лекціями:

Я сам розважаюся надзвичайно, бо читаємо на курсі грецької філософії характеристику киринейської школи і Архістіппа, котрі, як багато інших, наприклад, софісти, епікурейці і енциклопедисти, не є аж такими злочинцями, якими їх звичайно малюють. Отже, наприклад, киринейська школа каже, що ані мудрий філософ не живе завжди щасливо, ані звичайна людина не живе завжди в горі, тільки перший у більшості щасливо, а другий навпаки. Ще важливішим є твердження, що він ні не задрить, ні хтивості ним не керують, ні забобонам не вірить, бо ж родяться вони з порожніх догадок чи вірувань. Отож, це переконання цілком відповідає поглядам Вольтера, Дідро і Гельвеція. Кажуть бо киринейці, що філософ може піддаватися смуткові і страхові як природним явищам. Це міркування здається мені недолугим, бо й попередні почування насправді впливають з людської природи. Зате мудрою і всякої пошани вартою є думка, що помилки і злочини треба вибачати, бож ніхто не помиляється навмисне, тільки наслідком якогось впливу.

Треба тямити, що цю цікаву інтерпретацію киринейської школи висловив 18-літній юнак. Закінчує Юрій цей лист оптимістичною ноткою:

Надходять свята, «повернення сонця», та добра новина від початку світу, і люди через усіх незламних оптимістів, від Прометей до Бакуніна і Тайлгаде, від грецької філософії до Міцкевича і Шевченка, який, проте, сказав колись: «і буде правда на землі». Хто знає, чи те заповідане щастя не вміщається в тому, що люди ніколи не виречуються свого прагнення йти до верхів, хоч коріння їх тим глибше поринає у зло.

Юрієві листи таки частенько подають рецензії на книжки, які він читав з таким завзяттям, як колись божевільний еспанський лицар Дон Кіхот, читав усю клясичну літературу, далі й сучасну йому. Ці листи зраджують і проникливу інтелігенцію їх автора і водночас його великий ідеалізм, віру в людство й похід людини вгору. Ця віра, цей незламний ідеалізм прозирає і з частинно вже цитованого його листа до батька з серпня 1935 року, в якому він обговорює Лессінгову «переміну старих правд на нові»:

Залишаючи на боці все, що в ньому (Лессінгу. -- Ю. К.) віддзеркалило його сторіччя, ми могли б ще сьогодні прийняти його

думку за свою. Існує бо той непомітний зріст, той несхопний рух в усьому, що нас оточує. І в тих різних занепадах і ваганнях усе такі є якийсь шлях до кращого завтра. І, може, добре, що йде він так, як усі гарні дороги і стежки, якими ми ходили під час вітру і негоди, що може тільки небагатьом було видно те піднесення понад рівень первісного варварства. Вірили в нього ще ті інтелектуалісти з 18 стор., люди, які мали пошану до людського знання, бажаючи багато зрозуміти і багато пошанувати, що толерували різні напрямки, навіть ті ніби «небезпечні», — а все для кращого розвитку людства. Проте по всіляких потрясеннях і війнах будували ми на їх досвіді нашу культуру в наступному сторіччі — повнішу, іншу, але водночас таку, що знову прагнула всього і все шанувала, зокрема повну толеранцію до всіх думок чи напрямків. А сьогодні, по новому, досі не переможеному вибуху варварства, — може, зрештою, для нас гуманізм не позбавленого рації і вартости, знову, третій чи тисяча третій раз, будемо нову культуру, нове людство, ще повніше, ще ширше схоплене, але водночас оперте на ту саму засаду, отже на пошану до всіх людей і до їх думок, на широму бажанні пізнати і те, чого ми досі не знали. Бо ж не годиться ніколи відмовляти іншим того, що ми вважаємо потрібним для себе. Тільки що тоді Європа кінчалася на Райні, потім десь на Одрі, а тепер десь на Дніпрі і Волзі буде кінчатися.

А далі Юрій у цьому ж таки листі повертається на вузьеньку, але рідну стежечку. Твердить він, а цей лист, нагадуємо, писаний за кілька місяців перед смертю:

... є для нас конечністю, щоб до одної родини, до одної землі прилягти і чутися в ній у себе, не зважаючи ні на які недостачі, але водночас знати, що разом з тією землею ми є частинкою якоїсь ще більшої родини, для якої кожний наш крок вперед є радістю, кожна добра думка — багатством... (далі йде фраза французькою мовою, яку підписаний не зумів перекласти. — Ю. К.), те саме треба сказати про кожну справжню людину, насправді теж про кожний народ, що заслуговує на таку назву, бо то є, я думаю, завданням і людей і народів, щоб, залишаючися собою, водночас збагачувати людство.

А ще далі така дигресія у щоденне життя людських суспільств, зокрема про значення права в історії народів, — як уже сказано, Юрій був по професії правником:

Під час роботи, над якою тепер сиджу, правда, не надто довго, бо домашні обов'язки досить поглинають і, зрештою, ніде правди діти, приємніше розважатися з Зьо чи Адамом, ніж читати навіть найліпшу книжку, — приходять мені на думку те саме, що Ти колись писав про потребу універсалізму і що я не раз чув від Тебе про значення і співзалежність медицини, фізіології і хемії. Не інакше і я бачу тепер ці речі. Наприклад, дуже характеристичне, що історики, навіть дуже видатні, зовсім не усвідомлюють ролі, яку може мати право, якась норма чи бодай якийсь звичай у розвитку подій. Не треба себе обманювати щодо його значення, особливо в історії, отже в житті народів, в якому засади і норми не значать багато, проте не можна припускати, що про все вирішує тільки випадок чи насильство. Так само правникові тяжко зрозуміти зміну закону й еволюцію форм під впливом змінених умов — для такої «статичної» науки всяке

«динамічне» думання є чужим. Тим геніяльніший Гете, який саме як правник зрозумів значення зміни (тут німецька фраза, яку підписаний не зміг прочитати. — Ю. К.). А нарешті для одного і для другого залишається terra incognita ціла сфера суспільних наук. Нерідко аж утішним є приглядатися, як правник нотує винятки і порушення норм, як запопадливо історик записує факти і як обидва цілком безпорадні, коли доводиться шукати причини — просто тому, що ті причини є, наприклад, соціологічні, що йдеться про певне відношення людських громад різного роду, різних способів життя тощо. Очевидно, і навпаки, для соціолога доступні деякі правні й історичні явища. Тому зведення, наприклад, всього тільки до причин економічних свідчить так само про брак загальної освіти, хоч і може бути цікавою спробою схопити всі явища людського життя тільки з одної точки зору.

Не думаю, що я міг би оберігтися від різних слабостей мого знання, але вважаю, що саме те, що я виніс з науки з Тобою, те замишування до різних наук і потреба пізнавати все і займатися не лиш одним фахом, але кількома, дає мені можливість працювати значно краще і легше, ніж багатьом іншим. Тому мені здається, що ця моя робота є ніби лиш дальшою частиною нашого життя вдома, що було так само багате і різноманітне — що те, що тепер пишу, є продовженням нашої спільної науки і розмови: так само дивлюся на все, так само, як колись розумію і пізнаю не лиш одну частину людської науки, але все є мені близьким і відомим.

Крім великої ерудиції, яку набув наукою з батьком, Юрій був і непоганим піаністом; тут його вчителькою була його мати, якій він ніколи не дорівняв. Проте його розуміння і знання музики було таки справді непересічне. Пише він у тому ж таки листі добатька в серпні 1935 року про значення музики для його духовного розвитку:

Коли б я не слухав Баха і Бетговена від перших хвилин мого життя, не міг би я зрозуміти напевне ні Гете, ні Гомера. Коли б не «Апассіоната», може, я ніколи не був би тим спокійним революціонером, що, однак, не погоджується з дійсністю і вірить у зміни і тріумф людського розуму.

А в листі з липня 1916 року він пише до батька про своє розуміння музики, зокрема про музику Баха, геніяльного представника поліфонічного стилю у світовій музиці, в деяких творах якого відчутні інтонації української пісенності, пише Юрій на цю тему:

А щодо себе, то насправді небагато маю сказати. Досить мало зустрічаюся з людьми, бачу постійно тільки декілька вибраних, з одним про політику, з другим про філологію, з третім про мистецтво щось розмовляю. Є мені з тим більш-менш добре, найліпше, може, коли сиджу дома, читаю «Електру» Софокла і хвилинами можу тим себе цілком ушаспивити; або когось попросу, щоб мені заграв якогось клясика, і теж мені добре, або сам щось тарабаню і тим тішуся. Граю саме тепер Баха, очевидно, легкі речі, при чому я спостеріг, може, це невірне спостереження, здається мені, поперше, що все те, що я грав і чув, має страхітливо багато урочистого настрою. Наприклад, навіть винятки з Suites des dances, з якими я тепер знайомлюся, зовсім не роблять враження «musica profana»; у всіх них

видно велику повагу і спокій, навіть у радості. А друга справа, на яку звернув увагу, це особлива повня музики в нього. Теоретичного пояснення не знаю, але відчуваю велику різницю між музикою Баха і всякою іншою. У кожній, навіть найпростішій речі Баха так вони зв'язані і злучені з собою, що фотрепіяно грає, як орган, здається, що все дзвенить, хоч ледве його торкаєш. Такого я навіть у найбільших інших клясиків не чув, всі вони потребують цілого апарату композиції, різних допоміжних засобів і навіть трюків, щоб викликати таке враження. Не думаю в цьому випадку про музичну техніку, про самий звук. Саме Бах уміє знайти ніби ту єдину струну, яка, здається, може все порушити, складе тони так, що виглядає, ніби вони в безконечність збільшуються. Здається мені, що розумію, як Бетговен міг про нього сказати «ein Meer sollte er heissen». Може, люди не вміють його грати, тому інколи здається чужим; замість із пошаною, грають його декотрі, як навчені письма, «silbenstecherisch», замість з відчуттям, ще інші грають його сентиментально, недокладно, недбало. Бетговен є, може, більш людиною, всюди туди проникнув, де людина може відчувати: відношення його, його музики до Бахової таке, як людини відданої мистецтву до природи. З неї бо мистець вийшов, намагається показати людям те, що в ній ховається, а чого вони не бачать. Зате Бах є ніби сам прототипом, самою природою, з якої все вийшло, менше зрозумілою, але всеохоплюючою.

До того Юрій Морачевський був добрим знавцем мистецтва, як про це не раз свідчив у розмовах Дам'ян Горняткевич. Саме його знання мистецтва наблизило його до Слуги Божого Андрея Шептицького, з яким у нього було ще й спільне українсько-польське походження; це, не зважаючи на те, що Юрій був агностиком. Ми знаємо, наприклад, що він написав статтю про видатного українського маляра Олексу Новаківського в журналі «Нова хата»; нам, на жаль, не вдалося її відшукати. Зате маємо його прегарну статтю про палац і добу Діоклетіяна — це був насправді його лист до Камілли Люцерни, написаний німецькою мовою, який вона, уже по смерті Юрія, надрукувала в загребській газеті «Morgenblatt» п. н. «Ein Brief über Diokletian», додавши до нього цікавий вступ. Пише вона в ньому:

Як коментар про цю гарну ілюстровану книгу заохочує мене лист, який я перед роками одержала від молодого історика права д-ра Юрія Морачевського-Окуневського замість подяки за перекладену на німецьку мову книгу «Палац цесаря Діоклетіяна в Спліті».

Характеризує вона свого передчасно померлого приятеля щедрим на почуття описом:

Він говорив так, як писав, нестримно, з незвичайною легкістю, черпаючи з багатства своїх поглядів і своїх думок. Його листи належать до найкращих документів шляхетної людськості, які мені будь-коли подаровано.

На цьому місці треба ще згадати його знамениту статтю п. н.

«Візантинізація чи варваризація» (примітка до нових надбань Успенської Церкви). Починає він її так:

В серці міста, символ і образ нашої віри і культури, нашого посланництва та й багатства, стоїть Успенська Церква. Зливаються в ній два світи, в'яжуться з нею традиції двох сторін світу: Сходу і Заходу. Здвигнена дарами греків праця італійських артистів, вмурована в чотирикутнік домів, як більшість церков в Італії, розцвітає трьома банями, як наші старі дерев'яні церкви, що, може, праслов'янські традиції заховують. Найкраща в пропорціях вежа, гідна пречистого неба полудня і повна таємного суму ікона при вході, що проймає суворою побожністю Сходу. Символ нашого обряду: з'єднання роз'єднаних церков Сходу і Заходу. Під її крилом тупиться каплиця Трьох Святителів — східніх святих, побудована швайцарським артистом (з Тессіну).

Далі Юрій згадує про «незвичайно гарні вітражі П. Холодного та дві ікони: Серце Ісуса і св. Володимир і Йосафат, дуже цінні твори». Стверджує він, що Холодному не вдалося намалювати «Божий Гріб, до якого закінчив дві ікони. На жаль, смерть закрила його очі передчасно», і тут приходить ніщівна критика образів іншого маляра, не так маляра, як декоратора, що взявся докінчити роботу Холодного:

Та доповнення «Божого Гробу» таке, що як його тепер бачимо, виглядає на іронію. Поруч незвичайно ніжних, повних таємничості та поезії весняної ночі композицій П. Холодного поставлено арогантну, «приписову» псевдовізантійщину, що має всі позначки імітації, крім єдиної цінної: вірності, та всі позначки «своєрідності», крім одної, що дозволила б вибачити всі промахи: крім щирости. Самі тоненькі ратища та неанатомічні риси на тілі Христа — це ще не візантійський іконопис, а бруталність фарб і крикливе зіставлення, це не сила, самі нездарності рисунку й композиції (рука Пилата), це ще не оригінальність. На виставці, що ми недавно бачили, можна було зустріти твори того самого артиста, якої хто хотів породи та манери: імпресіонізм, експресіонізм, гротеск — всього дістати можна. Але прокляття такого протезізму — це брак власного обличчя, а без нього можна перейняти манеру, але не можна творити мистецтва. Для Холодного, для Новаківського, для Нарбута візантинізм був формою, що в ній зуміла та хотіла висловитися людська душа, але де тієї душі, де крові немає, лише фарба, там форма зводиться до формулки безсильної супроти духа.

І далі йде нищівна критика, така, що ніяка західньоукраїнська газета не мала відваги статтю Юрія надрукувати; вона й досі залишається в рукописі.

Юрій Морачевський був не лише знавцем мистецтва, він був і малярем, правда не професійним, аматором. Про те, що й ця ділянка не була йому чужа, згадує приятелька його молодости — їй він присвятив свої два вірші у збірці «Парерга» — українська малярка і колишня учениця школи О. Новаківського Стефанія

Рудакевич-Базюк у своєму листі до Софії Темницької від 28 лютого 1938:

Із подорожі Ваших батьків на полудне Європи батько привіз кільканадцять акварель, з яких одна, а радше дві, бо папір був замальований з двох сторін, дісталися мені: два морські пейзажі.

І ще на цю саму тему:

Крім згаданих уже морських краєвидів Вашого батька, які я оправила між двома шибамі у відповідну раму, були ще в мене одні батькові квіти. Всі вони вернулися до Вашої хати в грудні 1939 року, перед моїм виїздом зі Львова. Щоб не лишати їх напризволяще, як багато іншого, я ті дві речі вмістила в найвідповідніших руках, передала їх Вашій мамі, з якою ми тоді учителювали в одній школі.

Брак офіційної освіти, всяких шкільних свідоцтв, не став на перешкоді Юрієві, щоб поробити відповідні іспити й одержати професію правника. Однак 1914 року він витримав у Львові іспит зрілості, закінчуючи так за одним махом середню школу, а 1923 року, за свою роботу з історії чеського права, одержав від Львівського університету докторат права. Хоч як він намагався продовжувати свою наукову кар'єру й габілітуватися в цьому ж університеті — в одному з листів до Камілли Люцерни він згадує про своє зацікавлення руським правом княжої доби — його заходи не мали успіху з однієї причини: він був українцем і своєї приналежності до цієї пригнобленої нації зовсім не приховував. Йому все ж вдалося стати спочатку судовим аплікantom, потім т. зв. «городським» суддею у Львові; на цій посаді він пробув до кінця життя.

Коли ж мова про ще одну важливу подію в короткому житті Юрія Морачевського, то він, згідно з передсмертним бажанням своєї матері, одружився з маляркою Марією Кромпец у квітні 1927 року в Кутах, звідки разом з дружиною подався до Русова відвідати Василя Стефаника, великого приятеля своїх батьків і свого. Юркова дружина була талановитою маляркою, зокрема в ділянці прикладного мистецтва. Юрій її дуже любив, про що свідчить його лист від 5 серпня 1935 року:

Тим усім була наша хата, то, може, вона привабила до нас Мушку (так Юрій називав свою дружину, батька кликав «Дот». — Ю. К.), і вона стала тією найкращою і несподіваною прикрасою і радістю нас усіх, бо те, що є тільки справою випадку, є, може, найкраще — а таким саме була наша зустріч. Так конечний розвиток і щаслива доля разом зустрілися — і так ми їх, знову ж як філософи і природники, розуміємо, а як городники й музики ними радуємося.

Ще перед смертю своєї матері 1925 року Юрій купив досить велику ділянку землі, положеної у Львові на схід від колишньої

Промислової школи при тодішній вулиці 22 січня. Насправді це була частина узбіччя досить стрімкої гори, де він мріяв побудувати вигідну хату для своєї матері, тоді вже дуже хворої. Ця хата, яку він побудував у 1927-28 роках, і сад із казковим городом — одно з особистих і важливих досягнень його життя перед тим, заки остаточно посвятитися духовному летові вгору. Пише Юрієва дочка в листі до мене від 4 січня 1968:

Великий город на південному схилі гори від півночі був хоронений на 6 стіп високим муром. На горішній терасі були грядки з чудовими рожами, камінний город, кілька овочевих дерев і коло басейну срібна смерічка, перголя (алея, що в ній верхнє гілля сходиться склепінням. — Ю. К.) з гнучими рожами, а за перголею росли 4-5 кипарисів.

На нижній терасі були іриси і рожі (рож було в городі близько 150), магнолія, пігва японська; далі в городі було багато бузків, овочевих дерев, малинник, порічки, агрест, суниці і столітній дуб. Як я уродилася 1929 року, то батько посадив берізку в городі, а як мій брат уродився 1934 року, то він посадив дуба. Через город ішли вниз сходи, коло 100, батьки укладали їх самі. Внизу був лісок молодих грабів, буків і ліщини — ми звали його «лісом карликів»; вечорами там співав соловейко. Фіртка внизу виходила на вулицю 22 січня. Коли іти від вулиці Зеленої або від Снопківської, були два входи до нас: на горішню терасу і на старий город.

Автор цієї історії був декілька разів у цьому городі, в пам'яті залишилася таки дуже стрімка гірка, що майже проваллям спадала вниз. Лишилися в мене неясні спогади й про Юріїв палац, — асоціювався він у мене з середньовічним замком, може, тому, що до нього не легко було дістатися поверх муру, що оточував садибу, був замотаний колючим дротом. Описує у тому ж листі Софія їхню хату:

Пробувала нарисувати хату, але пропорційно не виходить. У бібліотеці майже всі стіни вповнювали полиці з книгами (коло 1000 у нас, а в діда ще 2000). Над тапчаном батька, накритим гуцульським ліжником, висіли на стіні шпаци і маска до фехтування, гуцульські пістолі, різьблені топірці, і мосяжні хрести, і знятки бабуні, мале фото Гарібальді. Коло вікна висів великий портрет сестри батька Єви, на полицях з книжками стояла гуцульська кераміка, а коло вікна — його письмовий стіл. З голю можна було вийти на балкони, звідти розлягався чудовий вид на Львів, на собор св. Юра. З передпокою йшлося вниз до кімнати, де колись жив Семен (найстарший син В. Стефаніка. — Ю. К.), а потім наймолодший брат моєї мами, і до кухні — вікна з цих двох кімнат виходили на долішню терасу і грядки ірисів. З голю йшлося сходами до вітальні чи радше «Musikzimmer», де стояло фортепіано баби і де відбувалися музичні вечори. Мама розповідала мені, що як музик викидали з хат, бо не могли платити комірного, батько боронив їх у суді, а вони потім з вдячності приходили до нас грати. У другій частині цього поверху в куті стояв тапчан і стара гуцульська кахляна піч. У сальоні стояли три вузькі дзеркала від стелі до підлоги, на стінах були повішені орієнтальні тканини, карамані і джінджими, а в куті стояв камін. У східній клітці висіли образи, здається, китайська графіка, вгорі висіла орієнтальна лампа. Більше собі не пригадую.

Кожного четверга відбувалися в Юрія Морачевського музичні вечори. На одному з них був і підписаний; ще й досі бринить мені у вухах сумовита мелодія останнього твору Карла Марії Вебера, виконаного на фортепіані чудовим музиком Гюнсбергом. Про ці вечори згадують і Стефанія Рудакевич-Базюк і Роман Березовський, учитель клясичної філології. Пише у своєму спогаді уже померлий приятель Юрія Березовський:

Коли вже в хаті все було доведено до ладу, майже щотижня в четвер Юр улаштував музично-літературні вечори, на які запрошував знайомих, зацікавлених культурними справами. Гутірка йшла на мистецькі та музичні теми, а піяніст Гінсберг, що концертував по Європі, грав дещо з творів Баха, Бетговена, а часом і Шопена. Часто Юр читав деякі уривки з творів Рільке, Каспровича, Рильського й Тичини.

А в листі з 29 лютого 1968, з якого ми вже цитували, Стефанія Рудакевич-Базюк теж згадує про музичні вечори в хаті свого приятеля Юрія Морачевського і доповнює опис його хати, поданий Софією Темницькою:

У 1928 році (а й пізніше. — Ю. К.) відбувалися у Вашій віллі щотижневі музичні вечори, на яких грав найчастіше Гінсберг. Присутніми на них бували Ваш дід (лист писаний до дочки Юрія Софії) ректор Морачевський, сусід д-р Кульчицький, директор Промислового музею, Семен Стефаник, Роман Березовський і багато більше людей, імен яких не пам'ятаю (і д-р Володимир Старосольський з дружиною Дарією, теж піяністкою, учащали на вечори. — Ю. К.). З найбільшою насолодою слухала я тоді не тільки музику, але й розмови на різні теми, про мистецтво, виставки, театр і концерти. Часто бувала я у Вашому домі і без більшого товариства. Тоді батько часто грав сам, а далі оглядали ми цікаві публікації або частину незвичайного «музею», яким були всі кімнати Вашої вілли. Там, крім численних стародруків, були величезні церковні ключі, старосвітські замки та різні вироби з заліза, глини і каменю. Тямлю прекрасний японський креденс, прикрашений інкрустаціями, африканські тканини над лавою, а в скринях скарби народної ноші. (Тут пропускаємо кілька речень, які повторюють сказане вже в описі Софії Темницької. — Ю. К.) На полицях у хаті познайомила я з італійськими скляними виробами та античною порцеляною, про яку багато пояснень одержувала ще й на спільних відвідинах Промислового музею. Там відбувалася більшість мистецьких виставок, які я, звичайно в товаристві Вашого батька, оглядала. На прогулянках, перед чи по виставах, я й далі користувалася величезним знанням, яким Ваш батько відзначався. Був він не тільки шляхетною людиною, до того людиною високої культури й науки, але, мабуть, знаходив особливу насолоду в поширюванні й поглиблюванні освіти своїх співрозмовників. В найбуденнішу розмову вмів включити щось цікавого, підсував, позичав, а то й дарував книжки до читання; на жаль, ні одна дарована ним не збереглася в мене.

При цій нагоді варто пригадати, що Юрій мав багато приятелів-евреїв. Крім піяніста Гінсберга, про якого ми багато разів

згадували, його приятелем був також єврей Вайцман, за професією друкар, аматор музики й літератури, з яким Юрій любив сходитися і рецитувати напам'ять чи не всього «Фавста» Гете; до речі, цю книжку він завжди возив з собою, куди не їхав би чи не ходив би. Він таки справді був великим гуманістом, у душі якого не було расової ненависти ні до якого народу. Пригадую добре нашу розмову про величезний внесок єврейського народу в світову культуру. Сказав він тоді таке заключне слово: «Жиди є таки справді вибраним народом, між ними більше ангелів і більше чортів, ніж серед будь-якого іншого народу».

Юрій Морачевський, як рідко хто, мав три нації, до яких міг пристати. Першою була Швейцарія, де він народився і до якої зберіг досмертну любов. Другою була Польща — його ж батько був поляком, а існував віками прийнятий звичай, можна сказати, неписаний закон, що в мішаних подружжях сини йшли за національністю батька, а дочки за національністю матері. А третьою нацією, до якої він міг пристати, була нація його матері — Україна, віками пригноблена, топтана всіми своїми сусідами, від недолі якої частенько тікали її власні діти.

Як це не дивно, Юрій обрав третю, ту, якій треба було багато віддавати; він віддав свою університетську кар'єру, наприклад; а від якої нічого не можна було взяти, хіба взяти на свої плечі її горе. Тут, без сумніву, першорядну роль відіграла його мати, жінка не творча, але з немалими талантами, а далі — абсолютна Юрієва шляхетність, успадкована по обох батьках. Розказував чи не найближчий його приятель з українців його покоління Семен Стефаник, що одного разу Слуга Божий Андрей Шептицький запитав Юрія, чому він став українцем; може, митрополит хотів перевірити і свою власну долю, що теж пригнала його до українства з українсько-польського роду, правда, в його роді, цілком спольонізованому, українство давно було викинута на сміття. Юрієва відповідь була: «Якби поляки були в такому становищі, в якому є українці, я став би поляком».

Коли його старша дочка Софія — Юрій звав її Зьо або Зосуня — мала два роки, він, ніби передчуваючи свій близький кінець, написав до неї листа. Ось його текст:

Кохана моя Зосуню,
пишу до Тебе, щоб колись по літах, як вже будеш могли читати та й розуміти, заговорив до Тебе тими словами, що тепер грають в моїм серці, кохана моя маленька. Може, тоді не зумію чи не зможу сказати Тобі всього, що нині хочу сказати, — хоч і нині не вмію сказати всього, що хочу.

Пишу до Тебе нашою мовою та й мило було би мені, якби Ти її любила так, як я її люблю. Пишу до Тебе в день народного свята Швейцарії 1 серпня та й рад був би, щоби Тобі той нарід, що дав мені так багато, був так само дорогий, як мені та й моїй Мамі. Коли будеш

велика, зрозумієш, як багато гарного та й великого є в тім народі, як багато нам всім ще треба від нього вчитися, як треба йому бути вдячним за те, що нам дав. І зрозумієш, що добре є любити наш народ — такий, як є, недосвідчений ще, нерозвинений до повного ідеалу гуманізму, що треба йому дати з себе багато, щоби розбагатів нашим багатством серця, щоби піднісся достоїнством нашого духа і став рівним всім. Та не хочу я від Тебе нічого жадати — не хочу навіть про ніщо просити, хочу лише, щоби Тобі було добре та й ясно на світі, щоби Ти була все так щаслива, як ми є щасливі через Тебе. Ти ще маленька, але вже тепер нема для нас більшої радості, як Твій усміх, більшого щастя, як дивитися в Твої кохані очі, більшої задачі, як старати для Тебе все, що могло би Тебе тішити. Пам'ятай, кохана моя Зосуню, що якби не було Тобі на світі, для нас Ти є все найбільшим щастям, та й що ми все будемо Тобі вдячні за те, що Ти дала нам так безконечно багато доброго, що внесла стільки світла й радості в нашу хату. І пам'ятай, що ніколи за ніщо не буду мати до Тебе жалю, ніколи Тобі нічого не візьму за зле, бо не хочу та й не можу розуміти Тебе ніколи інакше, як добре, і все, що зробиш, буду любити і скільки разів схочеш, будеш могли прийти до мене зі своїм добрим чи лихим так, як тепер приходиш, коли в головку вдаришся, щоби Тебе поцілувати, та й приходиш, щоби Тобі козу нарисувати — так і все зі всім, що забажаєш, зі всім, що могло би Тебе заболіти, коли схочеш, будеш могли прийти до мене — і знай, що все і всім зробиш мені велику радість і що все буду Тобі вдячний за кожен день та й кожную хвилю, що її Ти з нами пережила, бо кожда була для мене найбільшим щастям.

Рости здорова, файна й щаслива — все, все!

Цілую Тебе з цілого серця, Ти моє кохане кучеряве щастя — нині і все.

Твій, вірно в Тобі залюблений
Юрко.

У своїй збірці «Парерга» Юрій присвятив своїй доньці один інтимний сонет, який, як і всі інші поезії його, писані українською мовою, свідчать про його нелегку боротьбу з мовою, яку він уважав рідною; написаний він був п. н. «Сонет для Зосуні» («На другі уродини»), тобто в 1931 році. Містимо його нижче, не зважаючи на його мовні чи метричні слабості:

Сходить сонце праворуч від хати,
ліворуч від хати місяць сходить
та й по небі рій зірок проводить,
сипле осінь золоті дукати.

В ранній мряці світу не видати,
у срібнім тумані день ся родить,
соняшник лице вгору підводить,
земля тихо всміхається, як мати.

Ранком сонце Тебе привітає,
день Тобою веселий пешена,
заквітчають хату зорі-очі.

Прийдеш в хату, то смеркне надворі,
Лиш на дубі сіла зірка зелена
та й в віконце до Зосуні заглядає.

Такий самий лист, адресований синові Адамові, що народився 1934 року, Юрій не встиг закінчити, здається, через слабкість, що незабаром звела його з цього світу. Він набагато коротший від того, написаного до дочки:

14 липня 1934.

Дорогий мій Сину Адаме,
в той день, святий для всіх, що шанують людську свободу, та й добро людськості, перший раз, відколи святкуємо з Тобою, пишу до Тебе.

Писав так до мене мій Тато, а Твій Дідо — писав молодим і тої традиції я додержую, хоч нині я вже сивію, коли до Тебе перший лист пишу. А все ж таки гадаю, що не постарівся та й колись до Тебе молодого мої слова промовлять зрозумілою мовою.

Хотів би Тобі сказати не одно, але найкращого і найважливішого не так багато. Добре є любити сердечно та й не жаліти серця.

Люби, отже, Сину, нашу Родину, не тому, що вона найкраща, але тому, що Твоя, люби так, як я, і старайся, щоби вона в тобі розцвітала — а коли не все Тобі вдасться, вір тому, що й так всі найліпші з нас Тебе так само будуть любити.

Так і нарід свій любити можна і годиться — не гадати, що він одинокий найліпший, все справедливий. Зло і добро його треба добре бачити і ніколи злого добром не звати, але треба заховати для нього в серці ту любов, що як сонце світить праведним і неправедним, та й хоч і розум Твій має їх все розрізняти.

А понад народом, як найвище добро, є все людськість. Для неї найлюди, роди та й народи творять і найніщо не назветься добрим, що для людськості є зло. Для людськості процвітає наука, мистецтво, велич людського характеру — найкраще та й найвище твориться все для всіх, ніколи для якоїсь групи, тому то наука та й мистецтво є найвищими добрими.

Старайся займатися тим, що Тобі миле, щоби працювати з замишуванням, і вкладай багато ентузіазму в Твою працю, тоді вона Тобі буде легка.

Будь добрий для всіх — не жалій, як часом того не зрозуміють — стати Тебе на те, щоби дати більше, як Тобі віддають.

Так я нині гадаю, та не знаю, чи тоді, як Ти будеш мої слова читати, не будемо оба гадати інакше, чи не будемо інакшим способом на світ дивитися. Будь певний, що як би воно не було, для мене все будеш найдорожчим, все однако милим, що любити Тебе буду все так само цілим серцем та й ніколи не буду питати, як думаєш і що робиш, бо до всіх Твоїх думок, чувств і вчинків маю найповніше довір'я. А ще понад довір'я буде все моя любов до Тебе і це є найважливіше: хочи й буду Тебе все любити — зі всім, що є чи буде Твоїм.

Проте чи не найвиразніше Юрій Морачевський висловив свої глибокі національні почування, свою любов до рідної землі в листі до Камілли Люцерни 1926 року, який вона, сім років по його смерті, надрукувала в чотирьох числах загребського щоденника «Morgenblatt» (14, 15, 17 і 19 серпня 1941). Нагадаємо, що Камілла Люцерна була приятелькою Софії Морачевської, за фахом журналісткою. Заголовок цих чотирьох статей — «Лист з мандрівки одного українця», 1926 року переданий (mitgeteilt) Каміллею Люцерною. Написала вона до них такий вступ:

Атанасій Окуневський (посередній) в товаристві зятя Вацлава Морачевського і дочки Софії (фото 90-их років 19 ст.).

Між листами, які я одержала від сина моєї достойної приятельки української національності з часу його студій і першого року праці, один має для мене особливу вартість; він бо не тільки показує вдачу цієї молоді, передчасно померлої людини, але й короткими картинами описує свою країну, виявляє настрої і ласкавість одного народу, про характер і стародавність якого — покладімо руку на серце! — ми майже нічого не знаємо. Східня Галичина! Приходить на думку безжурна казкова країна. Прагнення і доля українців під польським пануванням? Хто цим журився? А сьогодні мені здається, що я не можу передати мені особисто подарунок затримати тільки для себе, бож приповідка: «Віддай свій хліб людям» — була улюбленою приповідкою дарувальника.

Початок листа такий: «Цього літа я знову багато мандрував, сюди й туди, по цілій Східній Галичині». А кілька речень далі цікаве твердження: «Навіть найменша батьківщина не замала для найбільшої любови». Передусім Юрій описує свій маршрут: спочатку шлях зі Львова на Карпати, від Надвірної до річки Бистриці, потім до Сянока на захід здовж залізниці Перемишль—Будапешт, далі від джерела Дністра за його течією до Нижнева і Заліщик, а відтак знову на Карпати вгору за річками Прутом і Черемошем. Лист був барвистий, при чому містить не раз прецікаві коментарі автора. Ми вибираємо з нього деякі фрагменти, хоч немає сумніву, що його варто було б повністю перекласти й надрукувати, така могутня б'є з нього любов до рідного краю. Ось приклад одного уривка з листа:

Багато прегарних хвилин я пережив; мандруючи долиною Бистриці, я входив у дедалі дикіші околиці. Річка пробивається крізь скелясті стіни, які оточують її жовтувато освітленими узбіччями і дивовижними звалищами, ніби скиданими на купи якоюсь нелюдською силою. Великі понурі ліси, тут і там справжні праліси ростуть повсюдно. Підіймаючись угору, я відчував, що людське життя і щоденні турботи залишаються поза мною, а водночас диковинна природа все могутніше й пишніше розкладає біля мене свої дива. І люди тут прості, відзначаються тією вегетативною первісністю, що мало зі словом знається, життя бо їхнє сплетене з довколишньою природою так, що аж з нею стоплюється. Коли ж під вечір я прийшов до пастушої колиби, прийняли мене пастухи стримано, але не ворожо. Не інакше прийняли мене й їхні череди, які, зрештою, гляділи на мене приязно. Великий мідяний хрест на моїх грудях був мені свідком, що я не чужинець, не поляк і не жид. Мені здається, що він робив прихильним до мене і тварин і людей. А вранці я подався на вершок Сивулі, злязачи вгору через поля скелястих брил, і ще загодя добився до мети; самотній у безконечній скелястій пустелі, при холодному рвучкому вітрі, я продирався аж до скелястого верха крізь потворно великі хмари, що мене оточували.

І ще зачитуємо короткий уривок листа Юрія Морачевського, в якому він розказує про свою віддану любов до батьківщини, до своїх предків. А не були це предки-кармазинники його батька, були це українські селяни. Коли ж догадуватися, чому Каміллі Люцерні

дозволили вмістити цього листа за нацистичних часів, то причина, здається, саме в цій абсолютно ідеалістичній відданості своїм предкам, своїй батьківщині.

Я знаю дуже добре, що моя країна і мій народ навіть при найпожважливішій оцінці аж ніяк не можна вважати вибраним. Я теж не хочу з моєї любови одержувати будь-яку користь, ні прикрашувати ніякого грабежу, ні закривати ніякої несправедливості, ні заперечувати ніякої правди — я хочу любити. Я буду теж боротися і ненавидіти того, хто перечить мені і моїй любові. Проте, я не буду при моїй любові непорушно стояти і не буду її відрікати, що б там не було. Вона, моя любов, мусить все вміщати і бути для кожного доброю, від найменшого до найбільшого, тоді вона обійматиме всіх, хто зі мною кровно споріднений. А далі я мушу любити і тих усіх, кого з нами вже нема, хто нам подарував життя, вчинив його багатим й прекрасним — моїх предків, у яких кров, що тепер пливе в мені і моїх дорогих, ще не розводненою пливла; з глибокою і щирою любов'ю згадую діда моїх прадідів, що звався Стефаном Окунем, був хліборобом у Лагодіві і ледве вмів читати й писати. Я відчуваю, як він у мені живе, як його мужня давність радується усім тим, що в мені нового знайшла і досвідчила, як я у своїй любові залишаюся гордим за нього, бо ж я протягнув нитку життя далі. І тому я люблю любов'ю моїх забутих предків землю, в яку вони покпали свій труд, свою радість і свої зусилля, свою кров і свою силу; їх серце любило їх ниви, кожну хвилю і кожну скелю, що їм була дорога; як їх вірне і любляче життя. І чим глибше відчуваю над собою силу свого життя і своєї любови, аж до останнього ества, що дало мені мову, аж до останньої людини, що боролася за мою свободу і за моє право і за них загинула. Це бо були мої предки, всі до останнього, що вперше думали і трудилися для нас, винайшли вогонь і кремень, його джерело, створили першу рушницю і зібрали перше зеренце пшениці.

Цей гімн містичної любови продовжується, іде далі в глибину, в правдиві часи, коли родилося життя, коли родився народ на тій землі, по якій Юрій ходив власними ногами, крок за кроком, миля за милею, горами й долинами, знайомлячися з нею і з народом, що на ній від правіку жив, зі своїм народом, не найкращим з усіх, але рідним. Закінчує він свого листа таким, повним християнської філософії твердженням: «Я вірю, що любов'ю до мого народу я не вчиню нікому кривди».

Крім багатого листування, уявлення про яке дають наші численні цитати, крім статтів на німецькі теми, які ми вже обговорили, Юрій Морачевський залишив по собі унікальну збірку поезій п. н. «Парерга» (квадрига), написану чотирма мовами: українською (16), німецькою (9), французькою (3) та італійською (14). Збірка вийшла 1935 року у Львові в друкарні «Альфа», накладом 110 примірників, з чого 11 на японському папері, складав її Роман Голіян; всі ці дані, за винятком року видання і місця, подані латинською мовою на останній сторінці, але імени автора взагалі не подано. До того на примірнику, який тепер зберігається в Юрієвого

сина Адама, написана Юрієвою рукою присвята польською мовою: «Коханій Пані на пам'ятку всіх сповідей. 16. IX. 1935», а внизу його ж рукою написано: «Решта накладу спалена». І це, здається, чи не єдиний примірник, який зберігся; ще один, нам відомий, на японському папері, був подарований Василеві Стефаникові, але він давно загублений.

Юрієві поезії в більшості ліричні, інтимні, майже всі альбомні; крім присвят окремим особам, ще його рукою дописано: «Олені Степанівні», «Стефі Рудакевич» (аж дві), «Лілі» і т. д. Тут дамо слово Святославу Гординському, який всі чотири мови, на яких написана «Парерга», не погано знає, уважно їх прочитав та в листі до підписаного з 29 грудня 1978 року дав їм таку оцінку:

Про ці поезії Морачевського я не знав, і добре, що зберігся хоч один примірник. Для свого часу це цікавий літературний документ. Велика шкода, що ніхто з наших літераторів початку 30-их років ним не зацікавився (а втім, де їх було взяти?). Морачевський — зразок людини з тонкими, вирафінованими почуваннями, що вільно і легко висловлювалася поетичною мовою німецькою, французькою й італійською, але тільки з трудом — мовою українською. Причина, очевидно, в тому, що за кордоном Морачевський перебував в інтелігентному оточенні, серед літератур, уже вироблених, тоді як у Галичині він розмовляв нелітературною мовою галицького інтелігента, під сильним впливом польщини, звідси силабічні зриви в українських віршах, які для нашого метротонічного вуха дають фальшиві наголоси, польонізми тощо. Тим часом ті самі образи, почування висловлені іншою мовою, звучать легко, мелодійно, переконливо.

Ціла українська частина збірки — доказ того, що годі творити поезію осторонь загального літературного процесу, який ішов нормально за кордоном, а в нас, у Галичині, щойно починав прозябати. Але Морачевський не був у загальний літературний процес втягнений, а шкода, бо це була людина виняткової інтелігенції. Я знав його (трохи) особисто.

До уваг С. Гординського варто додати, що Юрій писав і добрі поезії польською мовою, але в «Парерзі» їх друкувати не захотів, так гостро він відчував усі оті незліченні безправства, які польська влада заподіювала українському населенню в Західній Україні. Тут я зачитую ще одну його поезію українською мовою, взяту з триптиху «Три чаші», що надрукований у «Парерзі», а потім ще одну, ніде не друковану, польською мовою. Це тому, що порівняння їх дає чудову ілюстрацію до оцінки Гординського:

III

Встає сонце, як колись вставало,
чому страшно і чорно в очах —
тихо серце в грудях заридало,
в смілу душу вперше впився жах.

Чорний труп, кинений на поталу,
я лежу на жир супам, вовкам —
крук розпуки їсть очі помалу:
чому щастя зруйнував ти сам?

Захиталась земля, сонце тає,
хаос в мені — невже це є смерть?
випив чашу, біль серце зриває —
чаша повна отруї ущерть.

RONDEAU

Nie, to nie miłość, jeno tęsknota,
Co w mojem sercu płonie i gra —
Tęsknoty w oku kręci się ła,
Gdy na cię patrzę, o zjawo złota.

Splątanych ścieżek nikt nie rozmota,
Któremu dusza ku tobie szła...
Nie, to nie miłość, jeno tęsknota,
Co w mojem sercu płonie i gra.

Dzieli nas życia wieczna niemota,
Szczęścia nie pragnę, nie bronię zła,
Tylko w tęsknocie serce mi drga —
Przędzie sie marzeń nić sennie-złota,

Nie, to nie miłość, jeno tęsknota.

(a Christine)

Крім згаданих угорі літературних чи критичних робіт Юрія Морачевського, треба не забути ще його цікавих статей, які він писав різними мовами, наприклад, статтю «Polityczne i społeczne teorje Wacława Lipińskiego», що була надрукована в одному з польських політичних журналів у Кракові. Проте чи не найважливіші і найцікавіші його статті були написані на тему творчости Василя Стефаника — тут Юрій пішов слідами свого батька, який теж був шанувальником і особистим приятелем цього письменника. У книзі «Василь Стефаник у критиці і спогадах», виданій в-вом художньої літератури «Дніпро» (Київ, 1970), маємо аж чотири Юрієві

статті-листи. Перша, надрукована в загребській газеті «Morgenblatt» (14 травня 1931) п. н. «До 60-річчя з дня народження українського поета», була підписана криптонімом «Mrka»; у тій таки газеті (3 травня) був надрукований переклад «Землі», теж зроблений Юрієм, це оповідання було передруковане в газеті «Neue Zürcher Zeitung» (15 травня 1931); очевидно, і стаття і переклади появились завдяки зв'язкам з Каміллею Люцерною. Друга стаття Юрія — це насправді його лист до письменника з 14 травня 1931 року, в якому він докоряє українським інтелігентам, що вони не розуміють його творчості, його «гіркої правди». Ще один фрагмент з Юрієвого листа з 5 травня 1934 року надруковано в цій же книзі, а в ньому находимо такий фрагмент:

Моя велика радість та й щастя це є, що мені було дано стрінуту Вас, що міг не лише любити й шанувати Вас за Вашу працю, бо так шанують Вас різні люди, але що Ви стали частиною нашого життя, мами та й мого, якимось великим святом, якимось великим світлом, що з ним всі наші добрі та й лихі години стають святіші, дорожчі для нас. Я знаю, що не все і не всьо було та й є лише радісне в наших житті — мами та й моїм, — але якось через Вас воно всьо дороге — не хотів би нічого з него вичеркнути, нічого забувати.

Найбільша стаття Юрія Морачевського про творчість Василя Стефаника п. н. «Скарб нашої мови» зберігається в музеї письменника в Русові. Написана вона була 1932 року для збірного видання «Твори», що появилося у Львові рік пізніше під фірмою ювілейного комітету. Проте Михайло Рудницький, який був редактором цього видання, не хотів її вмістити, бо вважав, що він, а не Морачевський, повинен таку статтю написати. Так Юрієва стаття пролежала десятки років в архіві письменника, аж відгребав її Федір Погребенник, до речі, дуже дбайливий редактор згаданого вгорі видання «Василь Стефаник у критиці і спогадах». У ній Юрій, як і його батько, керується принципом «мистецтво для мистецтва», хоч і змістові його оповідань присвячує немало увагу. Щоб все таки якось виправдати вміщення цієї, а й інших статей і листів Юрія Морачевського, Погребенник написав, що Юрій, «припускався окремих помилкових тверджень, суб'єктивістських оцінок». Його стаття «Скарб нашої мови» — це доземний поклін письменникові в його 60-річчя, поезія в прозі, мережана на канві його творів. Щоб дати невеличке уявлення про стиль її, зачитуємо з неї один уривок:

А ще сказати би слово й до ворогів. Бо Василь Стефаник має їх доволі: тих, що його замучують та й троять, одні любов'ю, другі ненавистю. Стефаник не є ніякий агітатор, ані пропагандист. Він не стоїть ані «між двома клясами» (натяк на статтю В. Коряка під таким заголовком. Ю. К.), ані не боронить такого чи іншого ладу чи стану. Він не є антисеміт, і даремно прихильники «згодного вспулжця» вичеркують слово «жид» з його творів. Він не є народний учитель чи

організатор та й не має обов'язку творити «позитивні типи», щоби заохочувати до позитивної праці. Він не є журналіст, тому йому вільно писати прекрасною мужицькою мовою, та й не збагачувати паперового язичія інтелігентів, ані не мусить він говорити про те, чого публіка хоче, дарма що інформатор про те саме ледве чи чув, — лиш може писати про те, що йому дороге й миле, та й не питати, чи добре його книжки продаються. Коли йому раз казали: «Ви є великий письменник сказав на те просто: «Не знаю». Та й я не знаю, але знаю, що він є поет.

Такий, який приходить раз на століття.

Проте найбільший внесок Юрія Морачевського у стефаникознавство знаходимо в його суворій статті-рецензії на видання: Василь Стефаник, «Твори» (ДВУ, Харків, 1927), упорядковане І. Лизанівським. Рецензія була надрукована в ЛНВ (кн. VII-VIII, липень-серпень 1928, стор. 355-359). Передусім Юрій спростовує багато фактологічних помилок у цьому виданні, далі, будши вірним своїй концепції літератури і взагалі мистецтва, критикує упорядника й автора передмови В. Коряка за те, що «зводить цілу творчість артиста до клясової боротьби». Але основна критика Юрія не в ідеологічній інтерпретації творчості письменника, але в текстологічній. У цьому виданні, пише Морачевський, «українізовано» селянські діалоги, чим у багатьох випадках твори письменника спотворено. Юрій подає багато прикладів, коли «українізацією», тобто перекладами селянських діалогів на літературну мову, знищено і «чудову тканину Стефаника», отже ритміку його оповідань, і, нерідко, сенс тих діалогів. Слово «сараки» замінено чотирискладовим словом «бідолахи», що ще не найгірше, — твердить Юрій; зате фразу Проця в новелі «В корчмі» перекладено з «Давай, брїи, горівки» на «Давай, брате, горілки». Очевидно, хто має якесь уявлення про економічні умови села в Західній Україні, той не повірить, щоб мужик міг назвати єврея-корчмаря «братом». Або два приклади з «Синьої книжечки», де фразу «двацїть штири морги поля, хати на ціле село! Все мав. А онука адї!» перекладено «Все мав. А тепер маєш!»; а фразу «верниси, Антоне, до хати, верниси, мой!» перекладено «вернися, чоловіче!», чим цілком знищено ритм оповідання. Тому не дивно, що письменник був так глибоко стурбований цією спробою «українізації», що звернувся до проф. В. Сімовича, мовознавця, що добре знав покутський діалект, щоб він «переклав» його селянські діалоги на літературну мову. «Коли вже конечно мене перекладати, то хай перекладає людина, що бодай знає мій діалект», — казав письменник. Тоді він не знав, що Юрієві своєю статтею вдалося остаточно знищити всякі спроби усунути з його оповідань діалектні розмови селян. Додати можна, що як кінцевий аргумент Морачевський назвав ряд письменників з чужих літератур, таких, як Фріц Ройтер, Мопассан, Гавптман і т. д., розмовних діалектів яких ніхто не брався перекладати.

Як глибоко був Юрій Морачевський відданий своєму старшому приятелю, показує його стаття «На маргінесі одної інфамії», надрукована теж у ЛНВ (кн. X, жовтень 1929). Привід до її написання дала статтейка криптоніма «Василька Теробовельського» в західньоукраїнському літературному журналі «Вікна», надрукована на початку того ж 1929 року. У тій статтейці «Василько» таки в досить вульгарний спосіб напав на Василя Стефаника за те, що він «кланяється кленовим листочком» культурним діячам Радянської України, але «перескочити рова» не хоче, тобто не хоче за пенсію, яку йому призначив нарком М. Скрипник, стати комуністом. Стефаник таки справді вітав Григорія Косинку, Івана Лизанівського, Олену Пчілку, Михайла Грушевського, Сергія Єфремова й Агафангела Кримського та «тіні Лесі Українки і Михайла Коцюбинського», але всім їм, за винятком А. Кримського і вже мертвих Л. Українки й М. Коцюбинського, Москва нещадним мечем стяла голови; так чи інакше — вона стяла голову й Василеві Бобинському, що був одним з редакторів журналу «Вікна». Юрій за цей напад жорстко засудив «віконських писарчуків»:

Незвісний нам той «Василько Теробовельський» та і шкода би за ним питати -- не кучерявий він серцем, але сліпий, гірше сліпий, як наш князь, від котрого мусів позичити імени, щоб свою пролетарську «нендзу» вкрити. Не пожалував йому свого імени князь, як не пожалував свого духа наш некоронований князь поезії різним ремісникам та робітникам письменства, що малпують його стиль в поліських чи бруховицьких «примитивах», підливаних ідеологічно червоною юшкою, та без жарту сказати жаль вас всіх

Молоді ви літами, а старечі серцем, заскорузли в ідеологіях, брудні духом! Не те важне, що орієнтуєтеся на ту саму «казню», не те, що завидуєте один другому, та і ліві правим, а праві лівим чести бути письменниками, все одно, чи «Діла», чи «Нових шляхів», чи всього нараз (і таке водиться!), але гидко, що у Вашій гнилій душі не знайдеться куток «dem Ehrfurcht innewohnt», як казав аристократично буржуазний філософ Ніцше, що не в силі ви, молоді старці, пошанувати тих, що понад вас вирости на ціле небо, не якоюсь такою чи іншою ідеологією, але артизмом, величавістю духа, творчою силою, тим всім, що вічне і безсмертне і що лишитьсь, коли з ваших і наших «ідеологій» вже і сліду не буде

Закінчив Юрій свою статтю, підписану ініціалами «Ю. О.», реченням, написаним на дверях катедри в Пізі: «Хто знає — знає, хто не знає — хай буде проклятий».

Юрій Морачевський помер у самому розквіті, коли мав, здавалося, все, що людині на цьому світі потрібне: вірну дружину, двоє дітей, ще дужого батька, якого дуже любив, а врешті — і свій власний «замок» і музейну збірку в ньому, прекрасну бібліотеку, коли вже почав серйозну наукову і літературну працю. Почалася його недуга тяжкими болями голови на початку 1935 року; вони постійно довшали й міцнішали, нарешті в жовтні того ж року він

хвилинами почав втрачати мову і зір. Щоб рятувати сина, Вацлав Морачевський повіз його до Відня, де був славний хірург-невролог. Там, 4 грудня, Юрія оперували, але, щасливо, він уже не збудився. Тіло покійного перевезено до Львова і поховано на старовинному Личаківському цвинтарі. Хоч Юрій дуже любив наш обряд і церковний спів і майже кожної неділі ходив до церкви, похорон відбувся тихо, згідно з бажанням батька, труну до ями біля могили його матері понесли його батько, два брати його дружини і Семен Стефаник. Обидві могили огорожені ланцюгом, впущеним у чотири стовпці з темнорожевого граніту.

В кожному з трьох попередніх розділів, ніби з темряви, визирала постать письменника Василя Стефаника. А тепер, у четвертому розділі, зробимо резюме одним реченням, до того поставимо одно запитання. Немає сумніву, що Морачевські, батько, мати і син, були його вірними приятелями, в кожному відношенні зробили для нього, людини і письменника, дуже багато. А запитання таке: що зробив цей письменник для Морачевських?

Наперед ствердимо, що на підставі категоризації, чи шухлядування, яке прийняла УРЕ, поділено письменників на три категорії: великих, видатних і просто письменників. Василя Стефаника редакція УРЕ зарахувала до видатних, тобто другорядних письменників, тому й місце Морачевських в історії української літератури теж другорядне. Так чи інакше, цей письменник, по-своєму, тобто з максимальною лаконічністю, зробив усе, щоб возвеличити своїх довголітніх приятелів, щоб подякувати їм так, як міг і умів.

Передусім у трьох автобіографічних нарисах Стефаник з найбільшою пошаною і визнанням намагався визначити роль Морачевських у своєму житті і творчому рості. В нарисі «Серце», написаному наприкінці 1926 року і поділеному на дві частини, він у першій, де згадував своїх померлих приятелів, написав про Софію Морачевську, повторюємо вдруге: «Софія Морачевська — пані, що навчила мене любити Русів і правду в собі». Про Вацлава Морачевського в другій частині нарису «Серце» він написав таке: «Вацлав Морачевський — моя дорога у світ», підкреслюючи його велику роль і в його творчому розвитку і в поширенні його творів на польському літературному ринку. А про сина Морачевських Юрія він написав таке: «Юрко Морачевський віддав би мені свою молодість, аби сховати мене в ній від бруду світу». Тут, очевидно, письменник мав на увазі і Юрієву рецензію на спотворене видання своїх творів, «українізоване» І. Лизанівським, і ще в більшій мірі його оборону перед співробітниками журналу «Вікна».

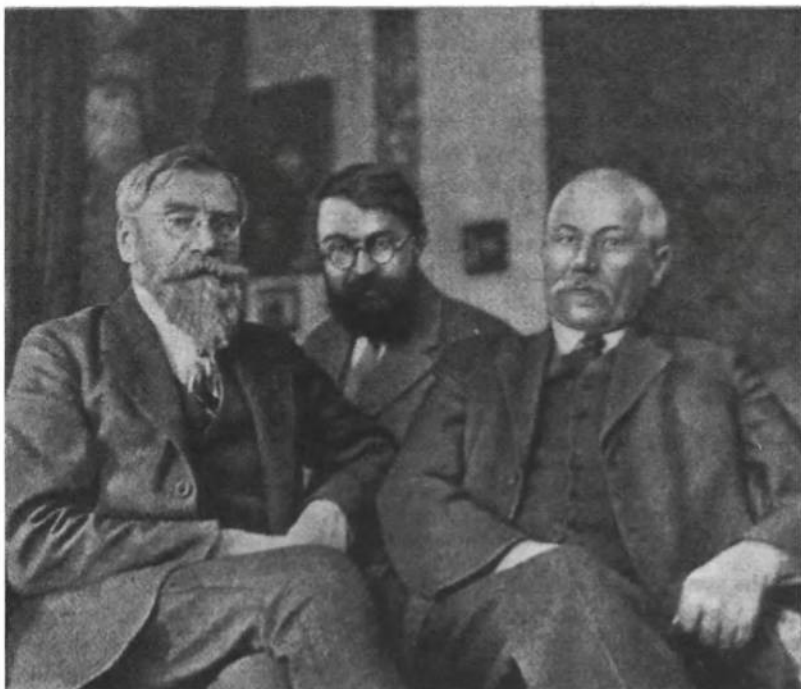
В «Автобіографії» Стефаніка находимо такі два речення: «Тут — письменник має на увазі Краків, де він студіював медицину, — я зазнайомився і заприятелював з Вацлавом Морачевським і з його жінкою Софією з Окуневських. Вони приїхали з Цюриху, обоє високоосвічені, і від них я користувався широким європеїзмом. Вони ж і мали на університеті на мене глибокий вплив».

Третій автобіографічний нарис, у якому Стефанік пише про Морачевських, — це спогад «Про ясне минуле», написаний 1930 року. Тут він, нагадуючи концерт у роковини Тараса Шевченка в березні 1895 року в Кракові, написав: «На цім концерті я зазнайомився перший раз з д-ром Софією Окуневською-Морачевською і її чоловіком проф. Вацлавом Морачевським. Це знаомство було чи не найважливішою подією моєї молодости». Тут треба звернути увагу на те, що він на першому місці поставив Софію Морачевську, а на другому її чоловіка. Це логічне і правдиве, чого доказом є його «Автобіографія», зокрема мова про початок його науки в Коломийській гімназії.

У найповнішому досі виданні літературної спадщини Василя Стефаніка, у тритомнику, виданому Академією наук Української РСР (Київ, 1949, 1952 і 1954; це роки видання 1, 2 і 3 томів), здається, тільки один примірник цього дуже спартаченого видання є на цьому континенті, — в третьому томі маємо дуже неповну, до того грубо цензуровану, як і ціле це ніби наукове видання, збірку епістолярної спадщини письменника. На 312 листів, уміщених у цьому томі, маємо аж 104 листи до Вацлава Морачевського, до того — 8 до його дружини Софії і два до їх сина Юрія, отже більше третини листування — це кореспонденція з Морачевськими. Десь на початку 30-их років, коли письменник був хворий, сказав він у розмові зі своїми синами, ніби намагаючися їм сказати, щоб, як він помре, його листів, зберіганих дбайливо в його кімнаті у великому письменному столі, вони не викинули на сміття: «Моя література в моїх листах». Що дивне, це те, що в його архіві не знайдено ні одного листа від Вацлава, зате там були всі його листи до нього. Секрет, здається, в тому, що вони, вважаючи своє листування з таких чи інших причин важливим, помінялися: Морачевський забрав свої — чи вони збереглися в його архіві, не знаємо, — а Стефанік — свої. Листування з Морачевськими дає повне уявлення про те, як розвивався талант письменника, як поширювалася його літературна освіта, як помалу, не без тяжких страждань, творився його стиль.

Передусім у листуванні з Вацлавом Морачевським знаходимо багато нарисів, які ніколи не вилялися у готові твори, то того ще нариси і прототипи таких оповідань: «Вечірня година», «Виводили з села», «Ангел», «Сама-саміска», «Новина», «Портрет», «Діти», «Лист», «Похорон», «Озимина» і «Дорога». Тільки один свій твір, ніколи за

життя не опубліковану поезію в прозі «Раненько чесала волосся», написану на початку 1897 року, письменник присвятив «Вацлавові». Цікаво віднотувати, як він звертався до свого приятеля, що й показує, як їх приязнь ставала дедалі сердечнішою: у першому листі з 26 липня 1895 року він зве Вацлава «Високоповажаний Добродію», в наступному, єдиному написаному польською мовою, — «Drogi Doktorze», а далі «Дорогий Докторе», «Мій Приятелю», «Дорогий Друже», «Мій любий», «Дорогі», а нарешті — «Єдиний Друже». Листи дають яскраве свідчення, що Морачевський мав великий вплив так на особисте життя письменника — ми переконані, що письменник закінчив би був свою медицину і був

Зліва направо: Вацлав Морачевський, його син Юрій, Василь Стефаник (світлина початку 1930-их років).

лікарем, якби не познайомився був з Морачевськими — як і на його творчість. Пише він, наприклад, у листі з серпня 1897 року: «Ви мали на мене рішучий вплив, такий, що мені дуже легонько стало жити. Моє життя особисте є дуже тяжке, але Ви його якось змінили». Подібне твердження, яке либонь стосується літератури, знаходимо в листі від 6 грудня 1897 року з Кракова: «Ви знайте, що мені Вас конче треба, щоб я міг рости»... Той благодійний вплив Мо-

рачевського тривав десь до 1899 року; це стверджує сам письменник у листі з Кракова з березня 1900 року, в якому, можна сказати, переносить їх взаємини із сфери літературної на виключно особисту; його мати померла 1 січня 1900 року:

Коби я почав до Вас писати в таку щасливу годину, як давно. Писав я до Вас та й писав, а як виріс під крильми Вашими, як нагрівся, та й утік, та й людям писав. А Ви не гнівалися і тішилися зі мною до купи. А тепер мені знов студено стало, і я до Вас знов утікаю. А Ви мене приймете. А як мами не маю, то Ви будете мені так, як вона була, що будете мені все прощати, все... Я тепер такий дуже самотній. І на мене падає чорна хмара з якихось великих крил. Та й закриває все...

Листи до Софії Морачевської — їх не багато, яких десять — менш інтимні, майже сором'язливі. Причина збентеження, на нашу думку, така: Стефаник ніколи не залицявся до жінок своїх приятелів, це було абсолютно чуже його вдачі, тим етичним законам, які він виніс з Русова.

згадки про героя нашої статті, про сина Морачевських Юрія, находимо від 1896 року, в якому він народився. Перша згадка в листі з 3 березня того ж року (Юрій народився 4 лютого) — така: «молодому докторкові я буду збирати ягід, і повозики буду плести, і співанок за князівен співати, і байок про трійзілля вповідати». З того часу в листах Стефаника до Морачевських є багато згадок про їх сина, в одному (з 7 липня того ж 1896 року) з Кракова маємо такий уступ:

Нині вечером надіюся побачити шановну дружину Вашу і коханого мого незнаюмого. Цікаво, що як мене всі покинули — то той маленький їде до мене і моргає оченятами, як коли би приповідав: от я просто з вільної Гельветії, там також є такі, що їх всі покинули, але вони такі дужі, що стоять самі і на закованих не оглядаються. „Я також буду такий дузий“, — кінчить маленький, а я цілую його.

Чи зустріч з маленьким Юрієм відбулася так, як письменник собі уявляв, ми не знаємо, але можемо дагадуватися, що вони стали приятелями. Вже у листі з серпня 1897 року Стефаник розповідає йому «казку» про коника, що осліп, а малий пастух, його власник, так загнувся на Бога за це каліцтво, що... перестав молитися і став «кальвіном». Коли Стефаник написав у 1898 році оповідання «Мамин синок», як на нього — дуже погідне, то присвятив його «Юрчикові». Рік пізніше, 1899, письменник написав йому листа і вклав сценку «Санчата»; вона попереджена таким вступом:

Коханий Юрчику! Я прошу та прошу Твого образочка, та й не могу допроситися. Тепер посилаю Тобі образочок писаний, може, за нього дістану Твій. Знаєш наші села? То тепер таких образочків, як той нижче, сотки діються. Малі хлопчики кукають з-поза горну і добре обсервують, чи мама або сестра не зобачить їх саночок. Сотки таких

хлоп'ячих сценок тепер по селах. Цей мій образок давній, але я його віднайшов і даю Тобі його, бо він хоть не штудерний, але файний. Такий файний, що моя сестра і моя мама питалися мене, чому я збрехав та й перехрестив Василя на Івана. Але читай!

Ще таки того року Стефаник послав Юрчиківі казку «Про хлопчика, що його весна вбила», тематично ближчу творчому темпераментові її автора. Але з початку 900-их років листування письменника з Морачевським переривається, перериваються і зв'язки з Юрієм. Відновлюються вони аж у 20-их роках, коли він, у своїх мандрівках по Галичині, кілька разів відвідує письменника у його рідному Русові. А вже з 30-их років збереглося в дочки Юрія два ніколи не друквані листи письменника до нього. Це передусім привітальний лист з 30 жовтня 1934 року з приводу народження Юрієвого сина Адама. Цей лист, як й інші з того періоду, зраджують страшно передсмертя письменника, коли його слово, що колись захоплювало Франка, Коцюбинського, Пшибишевського і Горького, помалу вмирало разом з його тілом, ставало штивним, майже неоковирним. Ось цей лист повністю:

Найдорожчий Юрку!

Русів, 30. IX. 1934.

Ви не гнівайтесь, що я не писав до Вас вже давно, хоча все хотів і все відкладав. Тому не гнівайтесь, що Ви з молодих людей мені найдорожчий і найближчий, так як Ваша мама і Ваш батько в моїй молодості були мені найближчі і напевно Ваші Діти були би мені найдорожчі і найлюбіші, як би-м міг жити. Тепер маю доволі часу і по довгій надумі кажу Вам правду, хоча й дотепер ніколи не говорив неправду, що буду жалувати і тепер жалую за Вашою Мамою, за Батьком Вашим і за Вами з Евою. Це був мій один маєток і одно велике щастя в житті, бо поза тим мені вже небагато лишилося. Аби правду говорити ще одну, то маю діти добрі, хоча їм немудро поводитьсь, а вони ще дуже молоді, нехай дають собі раду в житті всі три разом і солідарно. Прийміть від мене все те найліпше з могого серця до грудей Вашого Сина. Я певний, що він буде дуже розумний і здоровий і Ви будете мати з нього велику потіху. Я не можу Вам більше казати тому, що боюся нещасної фрази. Прийміть же від мене ці слова і покладьте їх на голови Вашим прекрасним Дітям.

Я маю надію найдалше до місяця таки поїхати до Львова, як буде здоров'я і гроші, і тоді привітаюся з Вашими дітьми. Мені треба ще з лікарями говорити, може, ще щось знають, тоді лишивбимся в санаторії на недовгий час, як знов же будуть гроші на санаторію. Ще хотів би-м послухати і надивитися на Вашого Батька, який мав все на мене в житті найбільший добрий вплив. Напишіть ще раз до мене і оставайтесь моїм найбільшим Другом з Вашою жінкою і з Вашими Дітьми.

Цей лист письменник диктував одному зі своїх синів, а сам ледве під ним підписався: «Ваш Василь Стефаник». Ще зачитуємо частину листа його; перша частина стосується подорожі наймолодшого письменникового сина до Канади — 19 серпня 1935 року,

коли він від найстаршого сина Семена довідався про тяжку недугу Юрія:

Найдорожчий мій Приятелю! Ви цей лист від мене сховайте і не дайте нікому читати. Мені здається і я цього певний, що Ви забагато працюєте і Ви врешті в цій праці не видержите і тому я боюся за Ваші нерви і за здоров'я. Скаля Вашої праці є така широка, від найвищого щабля людської можности до найбільшої витривалости, звичайної робучости, що позволите мені бути неспокійним. Маю надію, що як будете всі разом вкупі, що нерви Ваші, здоров'я Ваше покращають, і Ви останете надовго для мене найбільшим молодим Другом, на якого я маю найвищі надії серед молодих і наймолодших українців. Не гнівайтесь за мій неспокій, але цей неспокій походить від найбільшого обожання, яке маю до Вас як найбільшого молодого чоловіка. Перестаньте так тяжко працювати і будьте мені на довгі і найдовші роки здоровим і найкращим. Напишіть про Ваше здоров'я!

Цілую Вас найгарячіше. (І тут письменниковою рукою дописано):
«Ваш Василь Стефаник».

Але Юрій вже не міг відписати, страшна невиліковна недуга щодня, щогодини підточувала його здоров'я, і 4 грудня того ж 1935 року він помер на операційному столі у Відні. Сини письменника не сказали йому про смерть Юрія, боячися, що він цієї вістки не переживе. Проте про цю смерть він таки довідався, довідався з подяки Вацлава Морачевського, яку цей надрукував у щоденнику «Діло». Письменник зараз же написав кондоленційного листа до Марії Морачевської, Юрієвої дружини:

Дорога Пані!

Русів, 27. II. 1936.

Несподівано вмер найбільший українець, найкращий батько своїх дітей, найбільш працювятий чоловік коло своєї хати, найвища постать серед українських патріотів, а для мене особисто найбільша втрата, якої я дочекався. Ви любіть свої діти і передержите смерть свого найбільшого Мужа. Нехай Вас Бог своєю ласкою потішить, а діти хай Вам ростуть великі і подібні до Тата.

Цей лист, як всі теперішні листи, (я) диктував своєму синові Юрієві, а сам підписуюся в найбільшій моїм смутку.

(підписаний) «Василь Стефаник».

У другій половині травня 1936 року Василь Стефаник востаннє поїхав до Львова. Лікарі, що його оглядали, між ними і його довголітній приятель Вацлав Морачевський, дивувалися, що він ще живе, наказували зараз же везти його до Русова. Проте він і не збирався їхати додому, хотів ще полагодити деякі справи, а найважливіше, хотів піти на могилу свого молодого приятеля Юрія Окуневського-Морачевського.

Д-р Лука Стефаник, улюблений і єдиний тоді ще живий брат письменника — його вбило Гестапо в липні 1944 року в Лодзі — розказував про ці відвідини Юрієвої могили таке:

— Юркова могила досить далеко від головного входу на

Личаківський цвинтар, який кілометр, а може, й більше. Ми приїхали фіякром, але на самий цвинтар не можна було їхати повозкою, тому ми мусіли йти пішки. Це була чи не найдовша і найтяжча дорога в моєму житті. Я схопив Василя за лівий бік, у правій руці він мав грубу дубову палицю, якою підпирався. Так ми почали мандрівку, що дуже нагадала мені його нарис «Дорога». Василь тяжко дихав, ледве тягнув за собою ноги, уста його посиніли, аж почорніли, потом вкрилося воскове обличчя. Кожних десять кроків він сідав, майже лягав на зустрічні могили, ледве лапаючи повітря. Я чув, як тяжко, ніби велетенський дзвін, стугоніло його серце. Коли я пробував переконувати його, що нам треба повертатися назад, що цієї дороги він не видержить, він скрикував: «Ні, ніколи! Навіть аби я здох, але до Юркової могили я ще дійду». І він ішов, спотикався, падав, відпочивав і йшов далі. Нарешті ми дійшли. Василь випростувався над ще не впорядкованою могилкою, покритою жовтим дрібним піском і порохом. Потім схилився вниз, зачерпнув, як води, допонею того піску і поніс угору, розсипаючи його по плащі й убранні жовтими плямами. А донісши троху до уст, поцілував, тоді і його уста пожовтіли.

